

КОНЦЕПТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Шовковий В'ячеслав Миколайович,

д-р пед. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються концепти інтелектуальної сфери людини на матеріалі давньогрецької мови. Через призму контекстуального аналізу, визначення семантики похідних слів визначається зміст концептів, які відображають такі когнітивні процеси та сутності: пізнання, розум, свідомість, самосвідомість, думка, позиція (σοφία νοῦς, φρήν, γνῶμη).

Ключові слова: концепт, давньогрецька мова, інтелектуальна сфера особистості, σοφία νοῦς, φρήν, γνῶμη.

Дослідження концептів давньогрецької мови є важливим і перспективним напрямом наукових пошуків сучасної наукової лінгвістичної парадигми. Сучасна лінгвістика повинна пройти етап дослідження концептів, щоб поглибити уявлення про ментальні та когнітивні ресурси мови, інформаційні структури носіїв мови, концептуальні системи, відображені у свідомості людини, що сприятиме оптимізації процесу комунікації між носіями різних мов.

У мовознавстві широко розгорнулися когнітивні дослідження, з'явилася низка праць, у яких розглядають як теоретичні питання когнітивної лінгвістики, так і конкретні концепти (праці Ю. Апресяна, А. Вежбицької, Г. Гачева, І. Голубовської, Л. Звонської, Л. Компанцевої, К. Кубрякової, П. Мацькова, О. Усанової, Т. Яценко). Проте ця проблема є невичерпаною, а обсяги концептосфери кожної мови є безмежними. Тому виникає потреба у дослідженні насамперед тих концептів, які найповніше та найглибше репрезентують ментально-когнітивні особливості мови, дух народу-носія мови.

Концепти інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові не були предметом спеціального вивчення, однак у нашій свідомості склалися стереотипи у сприйнятті та інтерпретації цих концептів, що стоїть на перешкоді адекватному розумінню оригінальних текстів. Тому дослідження концептів інтелектуальної сфери людини є одним із важливих штрихів у вивченні концептосфери давніх еллінів у цілому.

Концепт будемо розглядати як абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною [Скаб 2009, 4].

Основними поняттями інтелектуальної сфери людини є пізнання (процес активного відображення об'єктивного світу в свідомості людини), інтелект (здатність до мислення, особливо до його вищих, теоретичних рівнів), свідомість (властивий людині спосіб відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії), самосвідомість (усвідомлення людиною самої себе, своїх якостей, думок, почуттів, інтересів, дій, явищ, ролі в природі і суспільстві), думка (розумове явище, яке разом з образами та емоціями є основоположною формою відображення оточуючої дійсності у свідомості особи), позиція (охоплює ставлення людини до дійсності в трьох

площинах: пізнавальній (інтелект), емоційній (почуття) і мотиваційно-спрямовуючій (поведінка); вони не виступають окремо, а взаємно обумовлюються) [БСЭ; Усанова 2004].

У давньогрецькій мові основні концепти інтелектуальної сфери репрезентовані лексемами σοφία, νοῦς, φρήν, γνῶμη.

Давньогрецьке слово σοφία ми наповнюємо семою "мудрість". І така відповідність закріпилася міцно у нашій свідомості. Сучасний словник "Вікіпедія" визначає "мудрість" як володіння знанням, розумінням, досвідом, обачністю та інтуїтивним розумінням включно зі здатністю також вживати ці якості; це розсудливе та грамотне застосування знання, великий, глибокий розум, що опирається на життєвий досвід, здатність знаходити рішення різних проблем, в тому числі життєвих, опираючись на свій і чужий досвід, уникаючи часом безпосередніх логічних операцій і розуміння онтології того, що відбувається.

У давньогрецькій мові σοφία має значення: майстерність, мистецтво; тямущість, виверткість, спритність; розумність, розсудливість, життєва мудрість, практичний розум; ученість, обізнаність, знання; наука; вища мудрість, філософське знання: σοφία δημηγορικὴ мистецтво переконання; σοφία ἐν ταῖς τέχναις (Arst.) майстерність у галузі мистецтв; σοφία χρᾶσθαι (Her.) пускати в хід хитрощі, ἡ περὶ τὸν βίον σοφία (Plat.) життєвий розум; ἐστὶ δὲ σοφία τις ἡ φυσικὴ (Arst.) природознавство є певною наукою.

Розглянемо спільнокореневі слова та похідні. Лексема σοφός має значення досвідчений, діловий, майстерний, умілий; розсудливий, кмітливий; тямущий, розумний; мудрий: σοφὸς τέκτων – досвідчений, умілий майстер, σοφὸς κύων (Xen.) – розумний пес.

Лексема σοφιστής, οὗ ὁ має значення досвідчена людина, знавець; майстер, художник; творець, винахідник; мудрець; софіст, платний учитель філософії і риторики; (починаючи з Платона) софіст, лжефілософ, шарлатан: σοφιστὴς Θράξ (Eur.) фракійський художник, тобто Орфей; σοφιστὴς πολλῶν πημάτων (Eur.) творець багатьох лих; οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί (Her.) мудреці із Греції.

Поняття σοφισμα означає майстерність, уміння, мистецтво; прийом, затія, вигадка, прийом, спосіб; хитрий прийом, помилковий висновок, софізм: δίκην δοῦναι σοφισμάτων κακῶν (Eur.) поплатитися за злочинні задуми; σοφισμα ἔσται, οὐκ ἀπόδειξις (Arst.) це буде софізм а не доказ.

Поняття σοφίζομαι має такий семантичний діапазон – здобувати знання, ставати майстерним; роздумувати, міркувати, винаходити, вигадувати; мудрувати, мудрити; хитрувати, обмановати.

Отже, як свідчить контекстуальний аналіз, у давньогрецькій мові поняття σοφία не відповідає українському "абсолютна мудрість, вища мудрість, філософська мудрість". Про це свідчать різні випадки поєднання цього слова з іншими словами, які не мають нічого спільного з ознакою "високої мудрості", наприклад, σοφὸς κύων (Xen.).

Концепт σοφία в аспекті інтуїтивної картини світу, можна вважати, мав такі основні значення – кмітливість, спритність, майстерність, виверткість. На відміну від української мови, де слово "мудрість" має позитивне значення, навіть пафосно піднесено емоційно-оцінну конотацію, у давньогрецькій мові слово σοφία має більш

нейтральну емоційно-оцінну семантику, а периферійні семи цього поняття мають відтінки негативної конотації – "хитрощі, обман".

Однак у науковій картині світу це поняття змінює свій семантичний діапазон. І ці зміни припадають на період створення видатним філософом античності Платоном філософії як завершеної світоглядно-політичної і логіко-етичної системи та закладення Аристотелем фундаменту філософії як науки, як дослідницько-теоретичної бази вивчення реального світу. Поняття σοφία розширює свій семантичний діапазон і позначає "вчення, просвіту, знання" а слово φιλοσοφία у прямому своєму значенні – любов до знань, любов до науки. А статусу науки σοφία набуває в Аристотеля. Однак підсилюється і негативна семантика цього слова. І це пов'язано зі становленням софістики, класичний період якої припадає на V – 1-шу половину IV ст. до н. е. Софістика набула критики у Сократа, сократиків та Платона. Саме у цей час, особливо у творах Платона, лексеми σοφίζομαι, σοφισμα, σοφιστής набувають негативної конотації – "хитрість, обман, лжезнання, вигадка".

Іменник νοῦς, ὁ має значення "розум, думка, розсудливість, здоровий глузд; задум, намір, дума; думка, спосіб мислення, бажання, воля, зміст, значення": νοῦν ἔχειν πρὸς τι (Agrh.) – направляти свій розум, звертати увагу на щось, σὺν νόῳ (Her.) розумно, розсудливо; ὅσοι καὶ σμικρὸν νοῦ κέκτηνται (Plat.) у кого є хоч трохи розуму; νοῦν σχές (Soph.) візьмись за розум; νόον νοεῖν задумати, наміритися; τῷ νόῳ λέγειν (Soph.) говорити згідно з переконаннями; ἀγαθῷ νόῳ прихильно; εἰ τεθήσεται κατὰ νοῦν τὰ πράγματα (Thuc.) якщо обставини кладуться так, як бажає (=як планує). В ідеалістичних філософських системах іменник називає "світовий розум, мисленнєве начало, інтелект": λέγω δὲ νοῦν, τὸ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνειν ἡ ψυχὴ (Arst.) я називаю розумом те, чим душа мислить і сприймає. Платон і Аристотель поняттям νοῦς називали індивідуальну розумну частину людської душі.

У переносному значенні іменник νοῦς означає "душа, серце": χόλος οἰδάνει ἐν στήθεσσι νόον (Hom.); μὴ κεῖθε νόῳ (Hom.) не таї в душі, (у серці). Проте, як підказують наведені приклади, "душа і серце" у цьому контексті є нічим іншим, як українськими еквівалентами сталих виразів, адже слово νοῦς означає "розум", і вислів має значення "не тримай у пам'яті, не думай про щось".

Похідні слова від νοῦς мають такі значення: ἀδιανόητος незрозумілий, без смислу; θηλύνοος той, хто має жіночий розум (смирений); νοερός той, що належить до розуму, інтелектуальний; розумний, мудрий; νοήμων розумний, розсудливий, мудрий; той, що має здоровий глузд; νόησις мислення, світогляд; νοητικός наділений здатністю мислення; νοουθήτρια напучення, повчання; νουνέχεια розсудливість; νόημα думка, задум, намір мислення, свідомість.

Дієслово νοεῖν має значення сприймати, помічати; осягати думками, уявляти собі, мислити, думати, обдумувати, придумувати, затівати, замишляти, вважати, думати, означати: ὀρθὰ νοεῖν думати правильно, бути правильної думки; ἄλλα νοεῖντες ті, які думають інакше; τῷ νοήσῃ δεινότητος (Plut.) дуже розсудливий; νοεῖν κακόν τι (Her.) замислювати проти когось лихо.

Отже, концепт νοῦς позначає розум, інтелект людини, здатність мислити, раціоналізувати; усвідомлене оперування поняттям, розуміння смислу, змісту. Νοῦς поз-

начає "чистий" розум, інтелект, позбавлений афектів, душевних характеристик, таких як почуття, воля, інтуїція, уява. Νοῦς = інтелект [БСЭ (літера I)].

Φρήν у давньогрецькій мові у прямому значенні позначає а) діафрагму, грудну перегородку, б) груди, в) розум, мислення, думку; в переносному значенні – серце, душу: κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν (Hom.) глибоко в душі; φρεσὶν ἀγαθῇσι κεχρησθαι (Hom.) мати чисті помисли; μετὰ φρεσὶ βαλλεσθαι τι (Hom.) в думках щось вирішувати; ἐρινύς φρεῶν божевілья, затуманення розуму (про людей, які вчинили злочин іншим).

Похідні слова мають такі значення: φρόνησις, εὖς, ἡ здоровий глузд, розсудливість; сприйняття, відчуття, розуміння; думка, намір, рішення; гордість; зарозумілість, хизування.

Φρόνημα спосіб мислення, настрої, розум, розумне судження, здоровий глузд, благородство, намір, воля; зарозумілість, гординя: ἐν ἐλευθέρῳ φρονήματι βεβιωκώς (Plat.) той, який мислив, як вільні люди; δουλοῦν τὸ φρόνημα зламати дух, волю; παυσάμενοι τῶν φρονημάτων (Isocr.) ті, які відкинули гординю.

Φρονέω відчувати, мати відчуття; бути при повному розумі, бути розумним, свідомим; думати, мислити, роздумувати; замишляти, припускати, мати намір; прагнути, спрямовувати думки, брати до уваги, мати на увазі, пам'ятати: ἐλετητὺν φρονέω (Hom.) мати співчуття, τοῦ φρονεῖν ἐξιστάναι τινά (Xen.) позбавляти когось розуму (свідомості); μὴ φρονεῖν (Aesch.) позбавлятися розуму, φρονῶν ἔπρασσον (Soph.) я вчинив свідомо, εἰδέναι τε καὶ φρονεῖν (Plat.) пізнавати й усвідомлювати (розуміти), τὸ αὐτὸ τιμὴ φρονεῖν (Her.) бути з кимось однієї думки (=думати, розуміти, усвідомлювати так само); κακῶς φρονεῖν (Hom.) задумувати лихе, ἀμφὶς φρονεῖν (Hom.) мати різні наміри; τά τιнос φρονεῖν (Xen.) бути на чиємусь боці (=підтримувати когось, а отже, думати так само); οὐ τὰ ἄριστα φρονεῖν (Thuc.) перебувати у смутку; μέγα φρονεῖν (Hom., Lys.) бути гордовитим, гордувати, μέγα φρονεῖν ἐφ' ἑαυτῷ (Xen.) бути про себе високої думки; ὀρθῶς φρονεῖν πρὸς τὰς πημονάς (Aesch.) зберігати душевну рівновагу під час лих; ὀπίδα φρονεῖν ἐνὶ φρεσὶν (Hom.) прагнути до помсти.

Особливу увагу привертають композити, до складу яких входить компонент френ-|фрон-френ-απατάω вводити в оману, спокушати, френ-απάτης обманщик, спокусник, френιτιάω бути в гарячковому маренні, впасти в шаленство, бути шалено схибленим, фρενο-βλάβεια божевілья, безумство, фρενο-δαλῆς що бентежить душу, зводить з розуму, фреνο-μανῆς що біснується, несамовитий, френόπληκτός уражений безумством, френ-ωλῆς що втратив розум, божевільний. Ці композити можна об'єднати спільним значенням – "утрата контролю над собою, над своєю поведінкою, перебування у стані афекту, нездатність контролювати власні дії і стан".

Аналіз семантики слова φρήν та похідних від нього дав можливість визначити, що концепт φρήν максимально наближений до сучасних понять свідомості та самосвідомості. Свідомість, мовою сучасної психологічної науки, трактується як психічна діяльність, яка забезпечує узагальнене і цілеспрямоване віддзеркалення зовнішнього світу; виділення людиною себе з довкілля; здатність планувати свої дії, контроль і управління поведінкою особи, її здатність усвідомлювати те, що відбувається як в тому, що оточує, так і у своєму власному духовному світі. Самосвідомість визначається як рефлекторна (відображувана) свідомість, за допомогою якої

особа конкретно усвідомлює себе у своїх власних розумових діях і станах; самоусвідомлення [БСЄ (літера С)].

Φρήν охоплює ту царину людського духу, яка виокремлює людину зі світу тваринного. Завдяки φρήν людина усвідомлює себе, здатна керувати своїми діями, емоціями, вчинками, контролювати себе. Φρήν позначає ті думки, які властиві лише людині – благородність, мужність, волю, дух. Осередком φρήν, за уявленнями давніх еллінів, є груди людини.

Іще одним концептом інтелектуальної сфери людини є γνώμη, γνώμα. Іменник γνώμη має такі значення: розум, свідомість, дух: πάση τῇ γνώμῃ (Thuc.) усіма помислами, γνώμῃς καὶ σώμασι (Xen.) думками і тілом, тобто використовуючи всі інтелектуальні та фізичні сили; τὴν γνώμην προσέχειν τινί (Her.) звертати увагу на щось, проникнутися думкою; знання, розуміння: οὐ γνώμῃν ἔσχεις; (Soph.) хіба ти не розумієш? розум, здоровий глузд: ἡ γνώμη ἡ τοῦ ἐπεικοῦς ἐστὶ κρίσις ὀρθή (Arst.) розум – правильне судження про помірність; παρὰ γνώμην διακινδυνεύειν (Thuc.) йти на безглуздий ризик; думка, переконання: τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι (Thuc.) мати таку ж саму думку; ταύτῃ τῇ γνώμῃ πλείστος εἰμι (Her.) я рішуче схиляюся до такої думки; διὰ μᾶς γνώμης εἶναι (Isocr.) бути однастайними; ἀλλοιότεροι ἐγένοντο τὰς γνώμῃς (Thuc.) вони змінили свою думку; ἀπὸ γνώμης φέρειν ψῆφον (Aesch.) голосувати згідно зі своєю думкою; κατὰ γνώμην τὴν ἐμήν (Her.) на мою думку; схильність: πρὸς τι τὴν γνώμην ἔχειν (Thuc.) бути схильним до чогось; ἐν γνώμῃ γεγρονέναι τινί (Her.) бути комусь до душі; думка-намір, мета-намір: οὐκ οἶδα γνώμῃ (Soph.) не знаю, з якою метою; рішення, постанова: κοινῇ γνώμῃ χρεώμενοι (Her.) згідно з загальним рішенням.

Дієслово γινώσκω дізнаватися, пізнавати, усвідомлювати, упізнавати, усвідомлювати, розуміти, вважати, вирішувати, постановляти, враховувати: εἰ ὦν ἡμεῖς ὀρθῶς περὶ αὐτῶν γινώσκομεν (Her.) якщо ми про них маємо правильні відомості (правильні знання); ὥστε ὥρα λέγειν ὅ τι τις γινώσκει ἀριστον εἶναι (Xen.) тож настав час висловитися, хто знає, як вчинити найкраще; γινώσκειν ἀλλήλων (Hom.) упізнати один одного; ταῦτὰ γινώσκειν (Xen.) бути такої ж думки, τὰναντία τινὶ γινώσκειν (Xen.) дотримуватися думки, протилежної чийсь; τὴν πόλιν ἐγνωκότος αὐτοῦ κολάζειν (Thuc.) він вирішив покарати місто; ἐγνωσμένον ἐστὶ (Luc.) вирішено.

Отже, концепт γνώμη позначає ту сферу людської інтелектуальної діяльності, яка відображає переконання, певну позицію особистості, яка ґрунтується на досвіді, накопичених знаннях, рішеннях, зосередженні уваги, накопиченні знань. Гνώμη відображає ту частину інтелектуальної сфери, яка пов'язана із накопиченням знань і досвідом, що переростають у переконання особистості, її позицію у вчинках і діях.

В статье исследуются концепты интеллектуальной сферы человека на материале древнегреческого языка. Сквозь призму контекстуального анализа, исследования семантики производных слов определяется содержание концептов, которые отображают такие когнитивные процессы и сущности: познание, ум, сознание, самосознание, мысль, позиция (σοφία, νοῦς, φρήν, γνώμη).

Ключевые слова: концепт, древнегреческий язык, интеллектуальная сфера личности, σοφία, νοῦς, φρήν, γνώμη.

The article investigates concepts of intellectual sphere of man in the Ancient Greek language. Through the prisma of contextual analysis, investigation of derivatives' semantics meaning of concepts is determined, which reflect such cognitive processes and phenomena as cognition, mind, consciousness, self-consciousness, idea, position (σοφία, νοῦς, φρήν, γνῶμη).

Key words: concept, Ancient Greek language, intellectual sphere of personality, σοφία νοῦς, φρήν, γνῶμη.

Література:

1. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com>.
2. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 "українська мова" / М. В. Скаб. – К., 2009. – 36 с.
3. Усанова О. Г. Коммуникативная компетентность в культуре педагогического общения : монография / О. Г. Усанова. – Челябинск, 2004. – 139 с.
4. Усанова О. Г. Речевая культура: проблемы и перспективы / О. Г. Усанова // Вестник ЧГАКИ. – 2010. – № 3 (23). – С. 105–109.